

J aume I: *Llibre dels feits*

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024

f

 onts històriques valencianeS

Jaume I:
Llibre dels feits

J aume I: *Llibre dels feits*

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Sèrie Documents Històrics Valencians 14
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf*

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Antoni Ferrando Francés i Vicent Josep Escartí Soriano, 2024

© D'aquesta edició:

Universitat de València, 2024

Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2024

Disseny de la col·lecció: J.P.

Imatge de coberta:

Bonanat de Péra (c. 1329). Jaume I en la primera caplletra miniada
del manuscrit dels *Furs de València* que es conserva
a l'Arxiu Històric Municipal de València

Coordinació editorial: Maite Simón

Correcció: Emili Sáez

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6967-8 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-366-6 (paper)

ISBN (AVL): 978-84-482-6968-5 (PDF)

ISBN (UV): 978-84-1118-367-3 (PDF)

DOI: <http://doi.org/10.7203/PUV-OA-367-3>

Edició digital

*E*studis introductoris

El *Llibre dels feits del rei en Jaume*
La versió canònica de la crònica jaumina

ANTONI FERRANDO FRANCÉS

OBJECTIUS

Dos són els objectius bàsics d'aquest treball: d'una banda, donar compte de la transmissió manuscrita del *Llibre dels feits del rei en Jaume* (c. 1276) fins que arribà a editar-se, l'any 1557; d'altra, justificar sobre bases històriques i filològiques l'interès del ms. C del *Llibre dels feits* (d'ara en avant, preferentment, *LF*), copiat el 1380, en ser el representant més antic de la versió que el rei Pere el Cerimoniós considerà com a canònica.

LA DIFUSIÓ INICIAL DEL *LLIBRE DELS FEITS*

Concebut com a memòria exemplar d'una vida guiada per la divina providència i destinat sobretot als seus successors, el *LF* a penes traspassà el cercle familiar de la casa reial de la Corona d'Aragó fins al regnat de Jaume II (1291-1327), net del rei Jaume I el Conquistador. Desitjós de difondre el llibre del seu avi entre la cristiandat, Jaume II encarregà a fra Pere Marsili de traduir-lo al llatí. El frare dominicà distribuí en quatre llibres les *gesta* del rei Jaume I, «veraci stylo sed vulgari collecta ac in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita», i n'acabà el treball el 2 d'abril del 1313. No era una versió absolutament literal, però sí fidel, encara que amb addicions referides especialment a Mallorca, a València i a l'orde dominicà (López Elum, 1995: 78-80; Biosca, 2015). El dia de la Santíssima Trinitat de 1314, Marsili lliurava personalment al rei, al convent de Sant Doménec de la Ciutat de València, l'exemplar de la seua traducció. En l'èplicit de la còpia, el mateix Marsili s'encarrega de proclamar que «hic liber de vulgari in Latinus translatus est». Són les primeres notícies documentades fins ara sobre l'existència del *LF*.

També corresponen al regnat de Jaume II els primers testimonis documentals que avalen la difusió entre diversos membres de la família reial, en llatí o en vulgar, de l'autobiografia del rei Jaume, bé amb el títol de *Liber actuum felicis recordationis regis Jacobi* (5 de maig de 1313, ed. Rubió, 1907: 355), o bé amb el de *Liber gestorum illustrissimi domini regis Jacobi felicis recordationis* (18 de juny de 1313, ed. Rubió, 1907: 355-356). El primer document fa referència a la còpia del *LF* que Jaume II destinà al seu cosí Sanç I, rei de Mallorca (1311-1324). El segon document fa referència al lliurament de la traducció de Marsili a Jaume II. Uns anys més tard, tenim més notícies sobre la difusió inicial del *LF* entre la família reial. En l'inventari del 23 de novembre de 1319 dels béns de l'infant Jaume, fill primogènit de Jaume II, figura «unum librum geste regie Jacobi», i, per una carta del rei Alfons el Benigne a la seua germana Maria, datada el 2 d'octubre de 1335, ens assabentem que aquesta també posseïa un «libro del senyor rey don Jayme». Són mostres parcials d'una difusió encara poc coneguda, que difícilment hauria arribat al papa i a altres monarques de l'època sense la traducció llatina de Marsili.

La primera documentació coneguda de la presència del *LF* fora del Palau Reial de Barcelona correspon a la carta que, l'11 de setembre de 1343, el rei Pere el Cerimoniós trameté a Ponç de Copons, abat de Poblet, reclamant-li la devolució del «libro nostro», «scilicet gestis dive recordationis domini Jacobi regis Aragonum», que li havia deixat perquè en tragués una còpia (Rubio, 1908, I, núm. 117).

La versió llatina de Marsili i, doncs, la conversió del *LF* en una crònica d'ambició universalista responia a l'operació mitificadora del rei Jaume I iniciada pel seu net Jaume II, que cercava veure'l elevat als altars, tal com s'havia fet amb el rei Lluís IX de França, canonitzat el 1297. El *Liber gestorum regis Jacobi*, de Marsili, no eliminà la difusió de la versió original en vulgar. Ben al contrari, la família reial sabia que era obra personal de Jaume I, redactada en primera persona i amb totes les característiques sintàctiques i lèxiques pròpies de l'oralitat. Posseir-la i llegir-la era una manera de fer present la imatge i la paraula del seu venerat antecessor, que la *Crònica* de Ramon Muntaner ja presentava com a «sant». En aquesta operació, potser cap rei nostrat no es va distingir tant com Pere el Cerimoniós (Pere IV d'Aragó, III de Catalunya i II de València) (1336-1387), rebesnet de Jaume I i ell mateix autor d'una de les quatre grans cròniques medievals de la Corona d'Aragó, ja que arribà a l'extrem d'instituir la commemoració del traspàs de Jaume I, cada 27 de juliol, com si fos un sant més del calendari litúrgic (Escartí, 2008; 2010). Ja hem vist que, a fi i efecte de posseir un trasllat ben presentat de l'exemplar en paper del *LF* que posseïa, Pere el Cerimoniós demanà a l'abat de Poblet que li enviés la còpia en pergami que aquest havia encarregat al monjo Celestí Destorrents. És el manuscrit batejat amb la sigla H, més conegut com a *manuscrit de Poblet*.

Ara bé, allò que interessa destacar ara és que el rei Cerimoniós, amb l'objectiu de promoure la difusió del *LF* entre els seus súbdits i alhora el de reforçar l'adhesió d'aquests a la monarquia, va ordenar fer una revisió gràfica i estilística del

LF per tal de conferir al text jaumí en vulgar la màxima formalitat i el màxim rigor textual i perquè servís de model per a traure'n còpies i enviar-les a les principals institucions dels seus regnes. D'aquestes còpies, només se n'han conservat algunes. L'única completa que ens ha pervingut del seu regnat és la que ordenà fer a Juan de Barbastro (1380), que destinà a la Ciutat de Mallorca. Se la coneix amb la sigla C, però més comunament com a *manuscrit d'Aiamans*, per tal com els comtes d'Aiamans en van ser els posseïdors entre el segle XVIII i principis del segle XX. Tant una sigla com l'altra són les que, el 1912, va proposar Jaume Massó i Torrents per a designar els diversos manuscrits del *LF*.

La secció del *LF* destinada a la conquesta de València va ser impresa per primera vegada en la ciutat de València, l'any 1515, dins l'*Aureum Opus*. Com afirma el seu impressor, Lluís Alanyà, va ser treta «de registre autèntich de l'archiu del Consell de la present Ciutat». La primera edició completa de la crònica jaumina també es va realitzar a València, l'any 1557, però només amb un tiratge de 109 exemplars (Sanchis Sivera, 1999: 71). No se'n faran noves edicions del text complet fins a la que acabà de publicar, el 1905, Àngel Aguiló, a partir de la versió del manuscrit de Poblet, preparada pel seu pare, Marià Aguiló, el 1873, amb correccions puntuals tretes de l'edició de València de 1557. Totes les edicions posteriors a la d'Aguiló, incloent-hi la versió modernitzada i acarada amb el text medieval de Josep Maria de Casacuberta (1926-1962), l'edició anotada i parcialment modernitzada de Ferran Soldevila (1971), la reedició d'aquesta a cura de Jordi Bruguera amb «revisió històrica» de Maria Teresa Ferrer Mallol (2007), l'edició facsimilar prologada per Martí de Riquer (1972), l'edició quasi paleogràfica de Vicent Garcia Edo (1989), l'edició crítica de Jordi Bruguera (1991) i les edicions modernitzades d'Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí (1995, 2008), de Josep Maria Pujol (2008) —versió paral·lela a la traducció francesa d'Agnès i Robert Vinas (2007)— i de Jordi Bruguera (2008) van prendre com a text base el manuscrit de Poblet. L'única excepció és la que, abans de la guerra civil de 1936-1939, va preparar Manuel de Montoliu i Togores, amb el títol de *Crònica de Jaume I (Textos català i llatí)*, que havia de portar una introducció de l'editor i un aparat crític i textual de Ferran Soldevila i del mateix Montoliu. La guerra en va interrompre l'edició, de la qual només s'havien pogut imprimir 296 pàgines, conservades en plecs solts a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. L'edició de Montoliu presenta, en bon format i amb paper de qualitat, el text del manuscrit d'Aiamans, amb un ric aparat crític i textual (especialment en relació amb les variants del manuscrit de Poblet), confrontat amb l'edició de la versió llatina de Marsili, preparada per Xavier de Sales i Enric Bagué. No s'ha localitzat la introducció de Montoliu ni se sap si s'imprimiren més plecs. En tot cas, Soldevila aprofità a fons les aportacions de Montoliu, sovint per a dissenyar-ne, en la seua edició de *Les quatre grans cròniques* (1971).

La primera edició completa del ms. C és, per tant, la que, l'any 2010, publicà l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, a cura d'Antoni Ferrando i de Vicent

Josep Escartí, en ocasió del huité centenari del naixement del rei Jaume I. La iniciativa va ser possible gràcies a la gentilesa de la senyora Dolors Lamarca, llavors directora de la Biblioteca de Catalunya, institució propietària del manuscrit des del 1948. A falta del manuscrit del Palau Reial de Barcelona que serví com a model o *exemplar* per al manuscrit C i a falta del manuscrit que es guardava a l'Arxiu de la Ciutat de València —que coneixem indirectament i parcialment gràcies a l'edició de l'*Aureum Opus* (1515)—, el manuscrit copiat per Juan de Barbastro el 1380 és l'única còpia cancelleresca que ens ha arribat i la més antiga manifestació de la versió de la crònica del rei Jaume I que, en paraules de Jordi Bruguera (1991, i: 24), gaudí d'un «cert privilegi d'oficialitat».

DESCRIPCIÓ CODICOLÒGICA

El ms. C del *LF* es conserva a la Biblioteca de Catalunya com a «Ms. 1734 (Bon. 10-VI-3)». L'abreviatura *Bon.*, primera síl·laba del cognom Bonsoms, fa referència al seu propietari anterior, el bibliòfil català Isidre Bonsoms i Sicart (1849-1922), que l'havia adquirit del mallorquí Marià Gual de Togores, comte d'Aiamans.

El volum té 173 folis. El text comença al foli 1r amb aquesta rúbrica: «Aquest és lo començament del pròlech sobre el libre que féu el rey en Jacme, per la gràcia de Déu rey de Aragó e de Mallorches e de València, comte de Barchinona e d'Urgell e senyor de Muntpesler, de tots los fets e de les gràcies que nostre Senyor li féu en la sua vida». El text s'acaba al foli 173v, amb un colofó que finalitza així: «Ego, Johannes de Barbastro, de scribania predicti domini regis Aragonum, oriundus Cesarauguste Iberi, in civitate Barchinone, anno a Nativitate Domini .M^o CCC^o. octuagesimo, scripsi». Tot el manuscrit era en pergami, però en la segona meitat del segle XVI els folis originals 2-8 i 10-17, presumptament fets malbé per l'ús, foren substituïts per folis de paper, amb una escriptura d'imitació gòtica cancelleresca, però de regust humanístic, i amb unes caplletres que també imiten la tradició gòtica. Són aquests folis els que concentren la major part dels errors de còpia del manuscrit, com ara «Terós» per *Terol* (cap. 27), «fentso» per *ferit só* (cap. 28), «Bartussa» per *Pertusa* (cap. 31), etc., constatació que sovint s'ha adduït per a descartar-lo com a manuscrit de base per a l'edició crítica i justificar la preferència pel manuscrit de Poblet.

La numeració original del ms. C amb xifres romanes ha estat parcialment guillotínada en ser reenquadrinat el còdex i ha estat substituïda per una numeració amb xifres aràbigues a llapis, de la segona meitat del segle XX, que té un número més que la numeració original. L'actual enquadrinació és del segle XVIII, en pell marró, amb estampacions daurades. Al teixell se li ha posat el títol «CHRONICA DEL REY DON JAUME EL CONQUISTA.». Els fulls de guarda són acolorits a la

pinta, i els talls, de color roig. L'estat de conservació és bo. El volum no presenta ara reclams de quadern, perquè probablement van ser eliminats en les successives reenquadernacions. Una d'aquestes reenquadernacions degué produir-se en la segona meitat del segle XVI, quan se li afegiren els quinze folis en paper a què ja hem al·ludit. El manuscrit conté moltes marques de lectura, la major part de les quals datables entre els darrers anys del segle XIV i el segle XVII. Una bona part dels escolis són indicats amb una creu.

El còdex fa 320 x 235 mm i té el text distribuït en dues columnes de 33 línies, en lletra gòtica semicursiva de la Cancelleria Reial de la Corona d'Aragó. És tot de mà de Juan de Barbastro, llevat de diverses marques de lectura i del text dels folis en paper, que s'han d'atribuir, per raons de llengua —confusió de les vocals *a* i *e* àtones, ieisme, grafies reveladores de l'articulació centralitzada dels resultats de la E llarga llatina, etc.— i de crítica textual —el copista tingué com a model l'edició de València de 1557—, a un amanuense mallorquí, el qual els copià poc després d'aquest any. No és descartable que algunes de les repeses de ploma de lletra coetànies a la de Barbastro siguin d'aquest mateix copista.

Els paràgrafs del *LF* s'han considerat tradicionalment capítols. Cada capítol s'inicia amb una caplletra, de dimensió similar a la de la caplletra *A* de la rúbrica inicial, tota en roig. En les caplletres, que presenten filigrana, alternen els colors blau i roig. L'excepció és la inicial de *Recomta*, primer mot del *Prologus*, que té una caplletra gran, embotida en blau i roig amb filigrana, i caplletres menudes en la resta del mot. En els calderons alternen el roig i el blau. Una mà del segle XVI va numerar els paràgrafs començats per caplletres amb xifres àrabis, de l'1 al 482, exceptuant-ne el pròleg, però s'equivocà i repetí els números 38, 162 i 271; en canvi, botà del 440 al 442, de manera que el nombre real de capítols és, a part del pròleg, 484.

El manuscrit té dues miniatures de mitjan segle XV o, segons Bohigas (1967: 62), que les va descriure breument, de la segona meitat d'aqueix segle. La primera apareix al marge inferior del foli 33v, i representa un dominicà, amb un filacteri a la mà, i la segona, al marge dret del foli 41r, en representa dos, que observen una ciutat i uns cavallers vestits a la borgonyona.

El ms. 1734 de la Biblioteca de Catalunya ha estat descrit per BITECA, Manid 1606 (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1606.html>) i en el volum II de *l'Inventari de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya* (2008), descripcions que ara he completat. La Biblioteca de Catalunya el té reproduït en microfilm i en còpia digital (format JPEG, sign.: CS-DvD-79), i és consultable en línia (<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bc/07033885489647339647857/index.htm>).

EL COPISTA: JUAN DE BARBASTRO

Juan de Barbastro, natural de Saragossa, traductor i cal·lígraf, va ser un dels copistes més actius de Pere el Cerimoniós. En ser nomenat escrivà del rei, als primers anys de la dècada de 1370, ja havia prestat al monarca els seus serveis de traductor. Des d'aleshores, i almenys fins al 1386, degué residir habitualment a Barcelona. De fet, sembla que s'hi va casar, ja que el març de 1379 rep un donatiu reial per aquest motiu (ACA, reg. 1363, f. 101v, segons comunicació de Jaume Riera). Encara que de llengua aragonesa, com testimonien algunes de les lletres a ell adreçades (Rubió i Lluch, 1907: 228-232; 1921: 273, 295-296), Juan de Barbastro, per la seua relació amb Pere el Cerimoniós i el seu llarg sojorn a Barcelona, també degué tenir un bon coneixement de la llengua catalana. Per un document del 13 de setembre de 1370, sabem que Pere el Cerimoniós li reclamava uns «libres franceses, ço és, l'original e lo trellat», que no especifica. Probablement, són «los libros de *Paulus Eutropius* e de *l'Isidorus maior e menor* e la *Suma de istorias en ffrancés*» que el rei, en carta del 5 de gener de 1370, demana a Juan Fernández de Heredia que «trayades» (Rubió i Lluch, 1907: 224). Per tant, també coneixia el francès.

Entre els treballs realitzats per manament del Cerimoniós destaca la versió del francès a l'aragonés de l'esmentada *Suma de istorias del mundo* (Rubió i Lluch, 1907: 224-226), que, tanmateix, no acabà, almenys en la data que s'havia convingut. El 5 de gener de 1371, el rei el reprén per no haver finalitzat la traducció d'«aquellos libros que vos havemos mandados que transladedes» i li ordena que «los nos enviedes con lo que trasladado ende havedes, e fazer los hemos trasladar a otri que ende haurá mayor cura que non havedes havida vós tro al dia de huey» (Rubió i Lluch, 1907: 231). Indignat per l'inacabament de la versió de la *Suma*, el rei, el 8 de febrer de 1371, li tornà a escriure anunciant-li que no li donarà «la escrivania que demanats» ni li farà cap «altra gràcia» i manant-li que «encontinent nos trametats lo dit libre francés ensemps ab tot allò que'n hajats trasladat en l'estament en què és, e açò per res no mudets» (Rubió i Lluch, 1907: 231-232). Siga com siga, el fet és que sabem, per una carta del 24 de novembre de 1371, adreçada a Juan Fernández de Heredia, que la traducció ja es trobava en poder del rei. Sembla que finalment l'acabà el mateix Barbastro, ja que el rei s'hi reconcilià i li concedí l'escrivania. En un document del 10 de maig de 1381, el rei el designa com a «fidelis scribanie nostre» i el remunera amb 300 sous barcelonesos per haver escrit «pro nobis diversos libros in camera nostra, circa quos scribendos vos oportuit per multa tempora laborare, de quibus nondum a nobis ullam gratiam reportastis» (Rubió i Lluch, 1921: 273).

Juan de Barbastro és conegut sobretot per haver copiat i il·luminat (1384) les *Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós* per a ser regalades al rei de Castella (Rubió i Lluch, 1921: 273) i per haver copiat i il·luminat, «por tiempo de

más de mey anyo», les *Corónicas del rey don Jaume*, és a dir, el manuscrit del *LF* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona, «translat» que, segons afirma el rei Cerimoniós en la carta de pagament d'aquests treballs, del 27 de juny de 1386, «diemos a la ciutat de Mallorca» (Rubió i Lluch, 1921: 295–296). Barbastro també podria haver estat el copista de la versió aragonesa de l'anomenada *Crónica de San Juan de la Peña*, composta entre 1369 i 1372, el manuscrit més antic de la qual es conserva hui a la biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, amb la signatura L-II-13.

LES MARQUES DE LECTURA

Les marques de lectura del ms. C, nombroses i constants fins al segle XVII, ens ofereixen una informació molt rica sobre la ubicació i la utilització del còdex. Gràcies al suara esmentat document del 27 de juny de 1386, sabem que el còdex de 1380 ja era a la Ciutat de Mallorca aquell any. Possiblement hi era des de feia prou més d'un any, perquè el rei en parla en passat («diemos»). En canvi, no sabem quina en va ser la destinació concreta: el sintagma «la ciutat de Mallorca» indueix a pensar que devia ser el Consell General. En tot cas, l'anàlisi de les correccions dels marges laterals i inferiors i dels espais interlineals del manuscrit sembla confirmar que la còpia de Barbastro, abans de ser enviada a Mallorca, fou objecte d'una revisió textual. Cal tenir en compte que la còpia, per ser de mandat reial i amb una destinació institucional, tenia una consideració semblant a la d'un document oficial i, doncs, havia de ser «comprovada».

Certament, algunes de les correccions del manuscrit són del copista, a vegades provocades per oblit, com quan en el cap. 174 incorpora al marge «e fassam-ne senyera», o més freqüentment per homeotelèuton, com quan al marge del cap. 38 afegeix «que trop dretura» (de manera que «dretura ab vós» esdevé «dretura, que trop dretura ab vós»), o quan al marge del cap. 248 incorpora «tocar l'anafil e» (el text inicial «feeren fum» passa així a «feeren tocar l'anafil e feeren fum»). Ara bé, també hi ha d'altres correccions de mà coetània que semblen fruit d'una col·lació amb l'antígraf o amb altres fonts, com ara la versió llatina de fra Pere Marsili. És possible que Gabriel Llabrés es referís a aquesta mena de correccions quan assenyala que el nostre còdex presentava «alguna apostilla autógrafa y señales marginales del rey don Pedro» (Aguiló, 1905: XVII; Massó, 1906: 510; Concheff, 1985: 82, núm. 848). Si no són del rei mateix, almenys són el resultat d'una comprovació textual semblant a la verificació a què eren sotmesos els documents de la Cancelleria que porten la subscripció «probata». Ve a tomb recordar ací que, quan el rei Jaume II escriu, el 5 de maig de 1313, al seu cosí, el rei Sanç de Mallorca, excusant-se de la tardança a fer-li arribar una còpia del *LF*, li notifica que no sols l'ha fet copiar sinó també comprovar, «per cuius perfectionem et comprobationem cursor vestre usque nunc habuit remanere».

El *Llibre dels feits*: de l'entorn reial a la difusió digital

VICENT JOSEP ESCARTÍ

PRELIMINAR

Especialment a València i a Mallorca, durant tota l'època foral —i encara després—, la veneració per Jaume I va ser notòria i la seua mitificació, com ja va assenyalar fa temps Eulàlia Duran, s'hauria de donar principalment en aquests territoris en tant que al rei se'l considerava el creador de tots dos regnes (Duran i Grau, 1991: 15). De fet, tant a Palma com a València s'han conservat sempre —amb major o menor lluïment i amb els daltabaixos propis de les èpoques diverses—, la Festa de l'Estendard d'Aragó i la Festa del 9 d'Octubre, en cada cas, com a emblema d'ambdues personalitats ciutadanes col·lectives que han englobat, en una representació idealitzada dels naixements dels pobles balear i valencià, el conjunt dels respectius països, i com a moment culminant de la memòria del rei en Jaume al llarg dels segles (Narbona Vizcaíno, 1994; Quintana i Torres, 1998). Reverenciat com a principal creador del que seria, a partir del seu regnat, la Corona d'Aragó hispànica, que va perviure fins a les primeres dècades del segle XVIII —quan Felip d'Anjou la va extingir amb els coneguts decrets de Nova Planta, després de guanyar la Guerra de Successió—, el record d'una determinada imatge d'aquell rei medieval va estar marcada, en bona mesura, per les paraules que el monarca es va encarregar de deixar fixades en el seu conegut *Llibre dels feits*, i no va perdre mai el poder d'atracció sobre els erudits i els estudiosos, sobre els historiadors i la gent lletrada, de manera que tant a la historiografia com a la literatura, el rei va tenir una presència continuada i fins i tot destacada en certs moments. La qual cosa va permetre que el seu record arribàs —més o menys desfigurat, però sempre en positiu— inclús a les capes més populars. Cap altre rei, per cert, ha gaudit, entre nosaltres, d'una projecció semblant.

I si això va estar possible, ho fou en bona mesura per la contundència de les seues *memòries* —i no entrarem ara a discutir quina participació directa va tenir ell, el rei, en la seua confecció, tot i que la considerem molt elevada. Les *memòries* àuliques

varen ser, sense dubte, la plataforma per a la perpetuació del seu record. El passaport per transcendir en el temps. L'aplicació efectiva del poder de l'escriptura, capaç de superar els entrebancs del temps i de l'oblit, com ja es va poder veure específicament al treball pioner de Belenguer (1984) i, més recentment, en el d'Escartí (2021a).

Ara bé: des d'aquell món jaumí fins als nostres dies, les paraules règies —més o menys directes, més o menys manipulades pels qui realment les feien efectives damunt el pergami, més o menys retocades pels qui s'encarregaren de deixar-nos versions *definitives*—, han arribat a nosaltres vistes i interpretades pels diferents moments de la història. I la lectura d'aquelles sempre ha estat mediatitzada pels interessos de les diferents societats que les han *trobades* o *retrobades*. El *Llibre dels feits* no va ser llegit i interpretat de la mateixa manera per Pere el Cerimoniós —que ens consta que el llegia— que per Pérez Baier —que n'efectuà una còpia parcial amb interessos purament erudits. Tanmateix, en un cas i en un altre, i malgrat l'abisme temporal i ideològic que separa el gran rei medieval descendent del Conqueridor de l'erudit il·lustrat constructor de l'església parroquial de Benicàssim, el *llibre* que ens va llegar Jaume I, per les seues particularitats, encara va atraure l'atenció d'ambdós. De la mateixa manera, potser, en què atrau la nostra.

En els casos de Catalunya i d'Aragó, el record del rei Jaume I estava condemnat a quedar un poc més desdibuixat, però no oblidat mai. Malgrat que havia estat el monarca que havia generat una expansió major de la Corona, no és menys cert que no havia accedit als desitjos de la noblesa aragonesa, que ambicionava integrar les terres valencianes als seus dominis directes i que no podia veure amb bons ulls la creació d'un regne diferenciat que sols afavoria el poder reial (Utrilla Utrilla, 2009: 209). De fet, la decisió del rei generà un «profundo enfado de la nobleza aragonesa, que argüía derechos sobre Valencia como pago a su aportación de efectivos humanos a la conquista» (Rodrigo Estevan, 2009: 17). Per altra banda, cal recordar que, per voluntat pròpia del rei Jaume I, amb el seu testament es dividí l'estat en dues monarquies, tot separant el regne de Mallorca —amb el Rosselló, la Cerdanya, el Conflent i Montpeller— del conjunt dels comtats catalans i de la resta de la Corona d'Aragó, cosa que no va agradar gens als catalans (Santamaría, 1980). Però amb tot, serien precisament els escriptors de la renaixença catalana els primers a preocupar-se, ja al segle XIX, de recuperar la crònica del rei, servint així de centre destacat de redifusió de les paraules i dels pensaments del monarca, que han arribat a la nostra contemporaneïtat, en gran mesura, gràcies als esforços d'editors i d'editorials catalanes principalment, essent les aportacions balears i valencianes molt més discretes en molts casos. Aragó, per l'elecció de llengua que va fer el rei, ha quedat, per això, quasi al marge, tot i que els seus esforços són remarcables en la difusió de la versió castellana que va elaborar Fernández de Heredia (2010), molt més recentment, i tot i que els seus intel·lectuals d'èpoques passades i no tant, sempre han tingut en la crònica del rei una font inexcusable per a la història pròpia, i com a tal l'han emprada.

Ara mateix, en aquest treball ens proposem fer un seguiment de la presència del llibre dictat pel rei, a través dels segles. En un intent en què sabem que ens enfrontarem a dos obstacles quasi insalvables. D'una banda, diferenciar el record del rei de la seua obra memorialística, no sempre serà fàcil. Molt sovint l'un s'ha generat pel coneixement més o menys directe de l'altra. L'autor i la seua obra s'han entrelaçat fins al punt que freqüentment ens han arribat junts. La memòria del rei s'ha perpetuat gràcies a la seua obra literària i historiogràfica, com ja hem vist en alguns altres llocs i com hem sintetitzat no fa massa en el nostre volum que pretén ser una compilació sobre aquesta qüestió (Escartí, 2021a). Per una altra part, correm el risc de deixar-nos notícies de la presència de la crònica fora de l'elenc que tractarem de donar ací. El nostre recorregut, per tant, el volem presentar com a *indiciari* d'aquella presència, més que no com a *exhaustiu*. Per raons d'espai, tot i que també per raons de ser més efectius: de vegades, un exemple destacat és suficient per il·lustrar profusament la idea exposada, més que no una simple enumeració de dades. Amb tot, allò que ens deixem fora serà, potser, ben interessant per tractar-ho en noves aportacions al tema de la presència del record del rei i el seu *Llibre dels feits* al llarg dels segles. Som conscients que el rei i la seua crònica són, quasi, un material inesgotable per a la investigació.

EL LLIBRE DELS FEITS EN L'ENTORN PROPI: ELS MANUSCRITS MEDIEVALS I ELS PRIMERS LECTORS

Jaume I, amb la seua activitat legisladora i amb el *Llibre dels feits*, sembla que va fer tot el que va poder per procurar transmetre una imatge de rei honest, just, valent i guerrer, conqueridor de regnes —Mallorca, València i Múrcia— i d'una devoció religiosa ben provada, que el portà, fins i tot, a organitzar una croada, aspectes que tant podien agradar als seus coetanis i, en especial, als destinataris de les seues memòries, que anaven a ser, primordialment, els seus fills i successors al front dels diversos senyoriis regits pel Casal d'Aragó. I, és probable que, també, aquell interès en la confecció de la crònica fos per contrarestar els anys de propaganda contrària a la seua persona, portada a terme per part d'alguns trobadors occitans, que li havien retret el fet de no haver ajudat aquelles terres contra el poder dels francesos. Amb el temps, els mateixos trobadors serien els encarregats de difondre la propaganda a favor del monarca —com ja s'ha dit en diferents llocs—, tot i que la relació en conjunt entre el rei i els versificadors no va ser sempre bona (Escartí, 2018).¹ De fet, quan més lloat va ser Jaume I pels trobadors, va estar en

¶¹ Oferim la bibliografia fonamental sobre el tema en Escartí (2021a). Afegim, però, ara, l'article de M. Cabré (2023).

Índex

Estudis introductoris

Antoni Ferrando Francés: «El <i>Llibre dels feits</i> del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina»	9
Objectius	9
La difusió inicial del <i>Llibre dels feits</i>	9
Descripció codicològica	12
El copista: Juan de Barbastro	14
Les marques de lectura	15
Breu història del manuscrit	18
El ms. C en la tradició textual del <i>Llibre dels feits</i>	21
Notes per a un acarament textual entre els mss. H i C	25
Observacions historicolingüístiques sobre el ms. C i el seu antígraf	36
Hipòtesis sobre la formació de l'arquetip del <i>Llibre dels feits</i>	40
L'autoria del rei	48
Interés històric del ms. C	53
Bibliografia	62
Vicent Josep Escartí: «El <i>Llibre dels feits</i> : de l'entorn reial a la difusió digital»	69
Preliminar	69
El <i>Llibre dels feits</i> en l'entorn propi: els manuscrits medievals i els primers lectors	71
La <i>Crònica</i> de Jaume I i la impremta: manuscrits, edicions i traduccions	79
El món del barroc i la crònica del rei: un record més difús	86
L'interés dels erudits i els acadèmics i els primers estudis del <i>Llibre dels feits</i>	92
La redescoberta de les memòries del rei en la Renaixença: les primeres edicions	97
El <i>Llibre dels feits</i> : les edicions acadèmiques i populars dels se- gles xx i XXI	103
Bibliografia	111

JAUME I:
LLIBRE DELS FEITS

Críteris d'edició	125
Edició	129
Apèndix: Les dues seccions del <i>Llibre dels feits</i> incorporades al ms. C després de 1557	489
Índex de capítols	519
<i>Índexs onomàstics</i>	
<i>Índex antroponímic</i>	541
<i>Índex toponímic</i>	557

*P*ublicat

en maig de 2024

per la Universitat de València

en coedició amb

l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*f*onts històriques valencianes
89.

VNIVERSITAT VALÈNCIA